

AUŠRA JURGUTIENĖ

Skaitytojo atsako kritika: Stanley E. Fish

Anotacija: Straipsnyje aptariama XX a. antroje pusėje JAV susiformavusi Skaitytojo atsako kritika bei jos problemos, o išvadose pateikiami svarbiausi jos teoriniai principai. Viena, iš formalizmo yra perimtos ir toliau plėtojamos kalbos galios ir atidaus skaitymo koncepcijos. Antra, interpretavimuose atgaivinama kontekstinių – istorinių, moralinių ir egzistencinių, politinių – prasmų svarba. Knygos rašymas, kaip ir jos skaitymas, tampa neatsiejamas nuo per jas einančiųjų ir nuolat kintančių gyvenimo impulsų bei lūkesčių, todėl formalistų ar struktūralistų sukelta panika dėl prisidėjusio šiuolaikinėje kritikoje impresionizmo, anarchijos ir subjektyvizmo netenka prasmės. Trečia, hermeneutinės krypties literatūrologija, pasireiškusi skaitymų teorijų įvairovė, peržengia subjektyvaus ar objektyvaus vertinimo priešpriešą: skaitomo teksto prasmėje esama neatskiriamos skaitytojo/teksto/pasaulio sąveikos, ir ji yra intersubjektyvios komunikacijos padarinys. Ketvirta, skaitytojui nusakyti vartojama postmodernaus subjekto, kaip savo racionalią galią praradusio, savo tapatybę konstruojančio ir tik iš dalies savarankiško, samprata. Kaip konkretus šios kritikos pavyzdys pristatomas Stanley E. Fisho straipsnis „Ar turime paskaitose tekstą?“ Analizuojama pagrindinė jo idėja, kad pats tikriausias knygos prasmės formuotojas yra ne individualus skaitytojas, o interpretacinės bendruomenės. Taip pat svarstoma Skaitymo teorijų perspektyva šiuolaikinėje literatūrologijoje.

Raktažodžiai: recepcija, naujasis skaitytojas, interpretacinės bendruomenės, skaitymo konvencijos, subjekto tapatumo problema, retorika, kultūros studijos.

Niekas negali teigti, kad skaitymas įmanomas be skaitytojo – kaip šokio aptarimą galėtume atskirti nuo šokėjo? – tačiau ganėtinai kurioziška atrodo tai, kad, atėjus laikui padaryti analitines išvadas apie galutinį skaitymo produktą (jo reikšmę ar supratimą), skaitytojas paprastai užmirštamasis arba ignoruojamas.

Stanley E. Fish¹

Hermeneutika į JAV literatūros kritiką įėjo kaip Skaitytojo atsako ir poveikio teorija (*reader-response criticism*), Naujojo skaitytojo (*new reader*) arba tiesiog Skaitytojo teorija (*reader theory*). Ji esmingai pakeitė kritikos žodyną, šalia Naujosios kritikos interpretavimo imanencijos, pasakojimo ir pasakotojo sąvokų įrašydama naują aktualumą įgijusias skaitymo, skaitytojo ir auditorijos sąvokas:

Kai kurios revoliucijos įvyksta ramiai: be manifestų, demonstracijų ir dainų, be triukšmo gatvėse, įvyksta tik tylus požiūrio pokytis, įprastų dalykų naujas suvokimas. Mes kaip tik esame tokio pokyčio literatūros teorijoje ir kritikoje liudininkai. Žodžiai „skaitytojas“ ir „auditorija“, iki dabar buvę įprasti ir neproblemiški, įgijo lyderio vaidmenį.²

Nors anglų-amerikiečių kritikoje skaitytojų reakcijomis susidomėta jau XX a. pradžioje³, Skaitytojo atsako kritika siejama su 7–8 dešimtmečiais susiformavusiu stipriu judėjimu prieš Naująją kritiką. Naujosios kritikos tikslas

-
- 1 Stanley E. Fish, „Literature in the Reader: Affective Stylistics“, in: *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, ed. Jane P. Tompkins, John Hopkins University Press, 1980, p. 70.
 - 2 Susan R. Suleiman, „Introduction: Varieties of Audience-Oriented Criticism“, in: *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, ed. by Susan R. Suleiman and Inge Crosman, Princeton University Press, 1980, p. 3.
 - 3 Naujosios kritikos objektyvizmui pasipriešino Louise Rosenblatt (*Literature as Exploration*, New York, 1938). Savo knygoje ji sukūrė teksto ir skaitytojo sąveikos modelį, kurį siūlė taikyti literatūros mokymui mokyklose. Vėliau pasirodė jos knyga *The Reader, the Text, the Poem: the Transactional Theory of the Literary Work*, 1978. Jos pradėta literatūros skaitymo kryptis turi nemažą pasekėjų šiuolaikinėje JAV pedagogikoje: Peter J. Robinowitz, *Before Reading: Narrative Conventions and the Politics of Interpretation*, 1987; Robert E. Probst, *Response and Analysis: Teaching Literature in Junior and Senior High Schools*, 1988; *The Experience of Reading: Louise Rosenblatt and Reader-Response Theory*, ed. John Clifford, 1991; Richard Beach, *A Teacher's Introduction to Reader-Response Theories*, 1993; *Reader-Response in Secondary and College Classrooms*, ed. Nicholas J. Karolides, 2000.

buvo formalistinis – „dehumanizuoti literatūrą“ – aptarti literatūros kalbos savitumą, ją priešpriešinant bendrinei kasdieniams reikalams skirtai kalbai, ir „neutralizuojant“ autoriaus ir skaitytojo funkcijas, suteikti objektyvų pagrindą interpretuoti kūrinio reikšmę. Ne veltui Skaitytojo atsako kritika pirmiausia reiškėsi kaip pasipriešinantis atsakas dviems objektyvistiniams Naujosios kritikos principams, reikalaujantiems atmesti autoriaus intencijos klaidingumą (*intentional fallacy*) ir jausminį skaitytojo klaidingumą (*affective fallacy*). Būtent prieš tokią redukciją, kūrinio interpretavimą susiaurinusią iki formalistinio imanentinio kalbos tyrimo, sukilo Skaitytojo atsako šalininkai. Jane P. Tompkins, cituodama manifestinį Naujosios kritikos Williamo Kurtzo Wimsatto ir Monroe C. Beardsley veikalą *The Affective Fallacy* (1949), kuriame „jausmine klaida“ vadinama eilėraščio, jo išgyvenimo ir to išgyvenimo sukeltų psichinių efektų skaitančiajam supainiojimas, vedantis prie pavojingo reliatyvizmo ir impresionizmo, jau tvirtino priešingus dalykus:

Skaitytojo atsako šalininkai jau įrodinėja priešingai, kad eilėraščio supratimas negali būti atskirtas nuo jo poveikio rezultato. Jo sukelti „efektai“, psichologinio ar kitokio pobūdžio, yra pagrindas visiems jo reikšmės atidiems aprašymams, nes ji neturi jokio kito išraiškos būdo, kaip tik skaitytojo nuomonę.⁴

Kadangi Skaitytojo atsako kritikai formalistinius literatūros tyrimus, žymėjusius XX a. kritikos kokybę, studijų metu JAV universitetuose buvo gerai įsivieninę, jie negalėjo visai jų atmesti⁵. Net labiausiai skaitytojo atsaką aktualizavusioje kritikoje kalbama apie skaitytojo sutartį su tekstu ir kalbinių, literatūrinių kompetencijų svarbą. Net Stanley Fishas, radikaliausiai pareiškęs, kad prasmės knygos puslapiuose nėra, nes ji gimsta tik skaitytojo galvoje, pabrėžė, jog kritikų atsakas tekstui negali būti apribotas vien jausminiu atsaku, nes yra sukeltas sakininių skaitymo efektų: „Šis metodas turi priimti šiuolaikinės kalbotyros nuostatas, ypač ‚kalbinės kompetencijos idėją‘, kuri leidžia apibūdinti kiekvieno skaitytojo

4 Jane P. Tompkins, „An Introduction to Reader-Response Criticism“, in: *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, p. ix.

5 „Kad ir kokiai kritikų bendruomenei save priskirtume, mes visi esame Naujieji kritikai, kuriems labai sunku atsisakyti literatūros kūrinio autonomiškumo ir vientisumo sampratų ar atidaus skaitymo įgūdžių“, – Jonathan Culler, *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*, Cornell University Press, 1981, p. 3.

dalyvavimo kalboje sistemą.⁶ Skaitytojo atsako kritikai neišsižadėjo profesinių literatūros kalbos įgūdžių lavinimo. Nes juo daugiau kritikas išmanys kultūros, literatūros ir kalbos dalykus, juo „kompetentingesnis“ bus jo atsakas kūriniui.

Vis dėlto Skaitytojo atsako kritika padarė perversmą, iš interpretacijos centro tekstą pastumdama į nuošalę ir jame įkurdindama skaitytojo suvokimo veiksmus, dar kitaip vadinamus teksto su skaitytoju transakcija. Įteisindama „atviro“ literatūros kūrinio koncepciją, Skaitytojo atsaką praktikuojanti kritika manifestiškai išreiškė imanentinių tekstinių literatūros tyrimų nepakankamumą, o joje aktualizuota skaitytojo figūra pirmiausia demonstravo tokių tyrimų kontekstinį išplėtimą, literatūrologijos pastangas nuo vadinamųjų objektyvių akademinių teksto kalbos analizių labiau pasukti prie literatūrinio gyvenimo ir istorijos, prie egzistenciškai ir visuomeniškai aktualios bei gyvybingos kritikos. Jei tik sutinkame, kad skaitomas kūrinys yra atviras specialesniems ne tik meno, bet ir politikos, istorijos, filosofijos, kalbos ar moralės klausimams bei kontekstams, turime sutikti ir su tuo, kad įvairūs skaitytojai, turintys daugiau šių dalykų žinių, gali pateikti savus atsakymus, tobulindami savus skaitymo gebėjimus ir plėsdami prasminį kūrinių akiratį.

Be žymiausių JAV literatūrinės hermeneutikos teoretikų Erico Donaldo Hirscho ir Richardo Palmerio, didesnio dėmesio būtų verta Stanley Fisho Skaitytojo atsako (*reader-response*) teorija, sulaukusi plataus susidomėjimo JAV ir kitų kraštų akademinėse bendruomenėse.

Stanley Fishas (g. 1938) studijavo Pensilvanijos ir Jeilio universitetuose. Juos baigęs dėstė Kalifornijos, Johno Hopkinso ir Duke'o universitetuose, karjeros pabaigoje daugiausia dėmesio jis skyrė administraciniam darbui Illinojaus universitete Čikagoje. Jo akademinės karjeros pradžią galima pavadinti tipiška daugeliui Skaitytojo atsako kritikų, nes pirmuose darbuose jis praktikavo efektyviąją stilistiką, perimtą iš Naujosios kritikos, ir tik vėliau išgrynino Skaitytojo atsako teoriją. Šiam pokyčiui didelio poveikio turėjo pažintis su Michaelio Riffaterre'o struktūralistinės poezijos analizės kritika, su Konstanzos mokykla, ypač Wofgango Iserio ir Romano Ingardeno darbais, ir su tuo metu JAV išplitusiomis Jeilio kritikų postruktūralistinėmis idėjomis.

Panašiai kaip Iseris, Fishas kalbėjo apie suvokėjo vaidmens aktyvumą, tačiau teksto ir skaitytojo sąveikos procese kaip svarbesnę reikšmės generavimo šaltinį jau akcentavo ne tekstą, o skaitytojo galvą: „Turbūt prieštaraudamas Wimsattui

6 Stanley E. Fish, „Literature in the Reader: Affective Stylistics“, p. 83

ir Beardsley'ui⁷, aš galėčiau pasakyti dar daugiau, kad būtent teksto poveikis ir yra didžiausia jo reikšmė.“⁸ Fishas tvirtino, kad teksto reikšmės objektyvumas, apie kurį kalbėjo Naujosios kritikos šalininkai ar Hirschas, tėra pavojinga iliuzija, atsirandanti dėl to, jog knygoje tekstas atrodo esąs realiai apčiuopiamas objektas:

Išspausdinta eilutė, knygos puslapis arba knyga atrodo labai akivaizdžiai esantys – juos galima parodyti, nufotografuoti ar atidėti, – todėl jie atrodo ir yra pati geriausia jos reikšmės ir vertės saugykla. (Aš norėčiau išvengti įvardžių, bet būtent jie mane ir verčia formuluoti šį mano požiūrį.) Jie, žinoma, yra tai, kas pakeitė žodį „turinys“. Eilutės, puslapio ar knygos turinyje randame – viską.⁹

Svarbiausias teorinis Fisho teiginys – kūrinio prasmę sukuria skaitytojas, jos nėra spausdintuose knygos puslapiuose¹⁰. Jo kritikoje dingsta teksto reikšmės ir prasmės, meninės ir estetinės prasmės opozicinė skirtis, kurios laikėsi pirmieji skaitytoją tekste įkurdinę teoretikai (Ingardenas). Vartodamas teksto prasmės sąvoką, Fishas pabrėžė jos buvimą už subjektyvu/objektyvu priešpriešos ir, priešingai nei Hirschas, jos atsiradimo šaltiniu matė ne teksto ženklus, o juos interpretuojančią skaitytojų bendruomenę. Nes vieta, kurioje prasmė atsiranda arba neatsiranda, yra skaitytojo protas, o ne spausdinti puslapiai ar vieta tarp knygos viršelių¹¹. Tvirtindamas, kad skaitymas yra laike vykstantis įvykis, nuo kurio skaitytojo atsakas jam yra neatskiriamas, Fishas ne tik sureikšmino, bet ir sukomplikavo skaitytojo sąvoką, jai taikydamas postmoderniąją „protingąją subjektą“ decentruojančią bei komplikuojančią nuostatą. Skaitytojo atsakas knygai nėra ir negali būti individualus ar subjektyvus, nes skaitomai knygai automatiškai pritaikomos iš gyvenimo ir kultūros kontekstų įgytos ženklų sistemos. Šios paveldėtos literatūros suvokimo ir ženklinimo sistemos ne tik padeda, bet ir trukdo skaitytojui suartėti su rašytoju bei kitais skaitytojais. Vadinasi, aiškinantis knygos reikšmę kaip poveikį skaitytojui kyla vienas iš svarbiausių klausimų: kaip jo individualų atsaką kontroliuoja ir

7 Turimas galvoje Williamo Kurtzo Wimsatto ir Monro C. Beardsley straipsnis „Jausmingumo klaidą“ („The Intentional Fallacy“, in: *Autorship From Plato to the Postmodern: A Reader*, ed. Sean Burke, Edinburgh University Press, 1995), kuriame buvo pasiūlyta literatūros suvokimo procesą atriboti nuo klaidinančių skaitytojų emocijų impresionizmo.

8 Stanley E. Fish, „Literature in the Reader: Affective Stylistics“, p. 77.

9 *Ibid.*, p. 82.

10 Žr: Jane P. Tompkins, *op. cit.*, p. xvi–xvii.

11 *Ibid.*, p. xvii.

formuoja gyvenimo situacijos, kultūriniai kontekstai bei lūkesčiai, ideologinės, akademinės bei pedagoginės institucijos arba bendruomenės?

Todėl nenuostabu, kad Skaitytojo atsako teorijoje pasirodžiusi ir išplitusi skaitytojo sąvoka buvo ganėtinai dviprasmiška ir žymėjo skirtingus dalykus. Visose Skaitymo teorijose teksto implikuotas ar sumodeliuotas skaitytojas jau nebeturi autonominio savitumo, nes tekstas tik iš dalies jam suteikia teisę laisvai veikti. Tačiau knygos skaitymą gali implikuoti ne tik jos tekstas, bet ir skaitytoją supantys platūs kultūros kontekstai. Todėl kitose Skaitymo teorijose, kuriose skaitytojas nusakomas kaip teksto prasmę ir vertinimą modeliuojanti išorinė jėga, ateinanti iš skirtingiausių socioistorinių, kultūrinių, psichologinių, politinių ir filosofinių kontekstų, atsirado savitos „kontekstinio skaitytojo“, „naujojo skaitytojo“, „intertekstinio skaitytojo“ sampratos. Toks kontekstus prie teksto priartinantis skaitytojas irgi gali būti aiškinamas dvejopai: ir kaip abstraktus hipotetinis idealusis, kompetentingas ar informuotas skaitytojas, ir kaip konkretūs skaitytojai, dažniausiai literatūros kritikai, tačiau ir jiems nepriklausantys asmenys, vadinamieji paprasti konkretūs skaitytojai, ir net ištisos interpretacinės bendruomenės. Bet visais atvejais literatūra traktuojama kaip skaitytojo akyse, jo interpretavimo akiratyje atsirandantys tekstai, teigiant, kad ne rašytojas ar knyga, o skaitytojas sukuria literatūros įvykius. Tai, kas su skaitytoju kūrinio skaitymo metu nutinka, Fisho ir jo šalininkų buvo pavadinta pačia tikriausia jo prasme¹². Tradicinėje literatūrologijoje vartota konteksto sąvoka kaip rašytojo asmenybės ir kūrybos išorinio poveikio veiksnys dabar pasukama kitu, recepcijos, kampu – tiriant, kaip skaitymai ir interpretuotojai veikia literatūros likimą. Kadangi įvairūs skaitytojai prie skaitomos knygos su savimi (sąmoningai ar/ir nesąmoningai) gali atsinešti bei pritraukti skirtingiausius kontekstus, skaitytojo poveikio kritika išsišakojo įvairiomis pakraipomis, pavirsdama marga mozaika.

Garsus Fisho straipsnių rinkinys *Ar turime paskaitose tekstą? Interpretacinės bendruomenės valdžia* (1980) parodė jį atitolus nuo efektyvios stilistikos ir įtvirtinus naujas „skaitytojo atsako“, „naujojo skaitytojo“ ir „interpretacinių bendruomenių“ sąvokas. Paveldėtą kompetentingojo skaitytojo sampratą jis išplėtė, kalbinį ir stilistinį jo santykį su tekstu papildydamas dar vienu svarbiu istoriniu ir politiniu santykiu. Jis sukritikavo ankstesnių tyrinėtojų kūrinio redukavimą

12 Stanley E. Fish, *Is There text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*, Harvard University Press, 1980, p. 25.

iki estetišios funkcijos, o skaitymą – iki formalaus ir imanentinio tyrinėjimo. Panašiai kaip Jonathanas Culleris, Fishas tvirtino, kad tikėjimas teksto imanentine prasme, objektyvia teksto kalbos kuriama tapatybe, tėra tik dar viena objektyvistinė iliuzija, nes kūrinio tekste jos nėra. Jame – tik kalba, tik paskirų žodžių ar sakinių reikšmės. O jam „primesta“ prasmė susiformuoja tik skaitytojo reakcijos ir recepcijos metu, kai kūrinys susaistomas su įvairiais kontekstais (politiniais, socialiniais, psichologiniais, kitų tekstų). Anot jo, skaitymą apriboti tekstu kaip „daiktu savyje“ būtų per daug abstraktu, svarbiausia yra ištirti jo konkrečią komunikaciją su skaitytoju, kuri pasireiškia kaip neišvengiami jo prasmės „iškrypimai“. Skaitytojas jam jau nėra tekstą papildanti funkcija, o toks pat reikšmės šaltinis kaip ir tekstas, o literatūra tampa to, kas nutinka mums ją skaitant, tiksliau, skaitymų nuotykių, istorija. Todėl skaitytojo reakcija arba komunikacija su tekstu tapo svarbiausiu Fisho literatūrologinių apmąstymų objektu.

Būtent dėl to objektyvistiniai normatyvinių interpretavimų šalininkai (Hirschas, Meyeris Abramsas ir kiti) Fishą apkaltino visomis įmanomomis ir neįmanomomis reliatyvizmo nuodėmėmis, prie jo gretindami ir tokius blogiečius (postruktūralistus) kaip Jacques'as Derrida su Haroldu Bloomu. Jie esą propaguoja reikšmių neapibrėžtumą ir kintamumą, nepaisydami kalboje įtvirtintų normų, dėsnių ir lingvistinių reikšmių, kurias žodžiai neabejotinai turi, taip skatindami mus atsisakyti įprastinio interpretavimo ir įžengti į pasaulį, kuriame joks tekstas nieko konkrečiai nereiškia ir kur iš to, kas parašyta, mes niekada negalime spręsti, kas buvo norima pasakyti. Pagrindinis kaltinimas Fishui (o kartu ir visiems Skaitytojo atsako krypties kritikams) – tas, kad jie savivaliaudami pradėjo iškraipyti tiesiogines arba normatyvines skaitomo teksto kalbos reikšmes. Todėl, formuluodamas Skaitytojo atsako teorijos teiginius, Fishas turėjo iš akių neišleisti ir savo kritikų, kad diskutuodamas su jais galėtų geriau išdėstyti ir pagrįsti savus skaitymo principus: „Viena, ką būtina pasakyti, – kad tekstas nėra savaiminis prasmės šaltinis ir, antra, kad yra kažkas daugiau, kas prie to vis dėlto prisideda.“¹³ Jis norėjo įtvirtinti sudėtingo bei paradoksalaus komunikavimo su tekstu teoriją, ir išlaisvinančią, ir sykiu apribojančią interpretavimo reliatyvizmą. Savo kritikams, kaltinusiems jį reliatyvistinės sumaišties didinimu, jis pateikė aiškų ir gerai apgalvotą atsakymą apie tai, kad amžinų ir visa apimančių tiesų metas literatūrologijoje pasibaigė:

13 *Ibid.*, p. 2.

Abramsas ir kiti, kuriems priimtinos jo pažiūros, nepajėgia suvokti, kad komunikacija gali vykti tik atitinkamoje sistemoje (arba kontekste, situacijoje ar bendruomenėje, kurioje gali būti sukurta atitinkama interpretacija), be to, jie negali suprasti, kad teiginių reikšmės, dėl kurių susitaria ar sutaria du arba daugiau žmonių, galioja tik jų interpretacinėje sistemoje. Taip pat jie negali suprasti, kad tokio dalinio suvokimo, vykstančio atitinkamoje sistemoje, pakanka ir kad visapusiškesnis supratimas, kurio jie trokšta, – supratimas, kuris peržengtų konkrečių sistemų ribas, – net jei galėtų teoriškai egzistuoti, vis tiek nebūtų pritaikomas realiame pasaulyje, nes tik konkrečiose situacijose, kuriose įsitvirtinęs atitinkamas detalizavimas, ką galima laikyti faktu, ką galima teigti, kas bus išgirsta kaip argumentas, – tik tokiose situacijose galima tikėtis susikalbėjimo ir supratimo.¹⁴

Komunikacijai įvykti vien tos pačios vartojamos kalbos ir panašiai suprantamų žodžių nepakanka, mes dar turime panašiai gyventi, mąstyti ir išpažinti panašias vertybes! Vadinasi, būti toje pačioje bendruomenėje ir gyvenimo situacijoje! Fishui jau artimas ne semiotikų, bet Derrida paradoksalusis kalbos aiškinimas: turime ne tik pasaulį kalboje, bet ir kalbą pasaulyje. O pasaulis, žinia, nestovi vietoje ir yra labai įvairus, vadinasi, ir iš kalbos pranešimų, kad ir kaip juos griežtai struktūruotume, normatyvinio pastovumo bei visuotinio susišnekėjimo nevertėtų laukti:

Taigi, jei tai, kas tarp mudviejų įvyksta, galima pavadinti *komunikacija* arba supratimu, tai įvyksta ne todėl, kad mudu kalbame ta pačia kalba, t. y. žinome atskirų žodžių reikšmes ir jų jungimo taisykles, o dėl to, kad taip pat mąstome ir gyvename, esame to paties pasaulio, kuriame objektai, tikslai, veiksmų eiga, vertybės ir kita jau turi nustatytą vietą ir seką, dalis; kaip tik todėl mūsų ištarti žodžiai bus teisingai išgirsti tų, kurie sugebės juos susieti su tam tikromis to paties pasaulio realijomis. (90)

Vadinasi, jei neturime mus vienijančio bendro pasaulio, negalėsime susikalbėti net kalbėdamiesi ta pačia kalba! Fishas knygoje *Ar šiose paskaitose yra tekstas?* pateikia konkretų tokio sutrikusio suvokimo bei komunikavimo pavyzdį, kada po pirmos paskaitos prie dėstytojo priėjusi studentė paklausė, *ar pas-*

14 Idem, „Ar šiose paskaitose yra tekstas?“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, parengė Aušra Jurgutienė, iš anglų kalbos vertė Daiva Daugirdienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, d. 1, p. 90. Toliau cituojant straipsnį skliaustuose nurodomas tik puslapis.

kaitose turėsime tekstą? Dėstytojas šį klausimą išgirdo savaip ir jai atsakė, kad savo dalyko studijoms jie turės skaitinių knygą. O klausdama studentė norėjo sužinoti visai ką kita – kokia metodika paskaitose bus skaitomi kūriniai, ar bus labiau pasitikima jų tekstu, ar jų skaitytojais? Aptardamas šio sakinio neaiškumo problemą ir nesusikalbėjimo situaciją, Fishas atsisako vertinti (kas anksčiau kritikoje buvo įprasta), kuris iš kalbėjusiųjų suklydo, o kurio suvokimui galima suteikti normatyvinės reikšmės prioritetą. Bet taip pat jis atsisako ir priešingos minties, kad kalbos reikšmės yra visiškai realiatyvios ir joks susikalbėjimas nėra įmanomas (jo kritikai siekė jam šią mintį primesti). Pateiktą nesusikalbėjimą svarstyti jis tradiciškai pradeda nuo hermeneutinio klausimo, ar yra tiesioginė dėstytojo nesuprasto sakinio reikšmė, kurią mes galėtume nustatyti, ar jis jos neturi, todėl gali turėti tiek reikšmių, kiek yra skaitytojų, ir nė viena iš jų negali būti tiesioginė? Tokiam savo klausimui Fishas pateikia savitą ir netradiciškai dekonstrukciškai hermeneutinį atsakymą, kad analizuojamos komunikacinės situacijos metu atsiradusias *abi skirtingas* to paties sakinio reikšmes galime vadinti normatyvinėmis *tiesioginėmis*, o ne perkeltinėmis reikšmėmis. Jis siūlo atkreipti dėmesį, kad nesusišnekėjimo, t. y. sakinio skirtingo supratimo problema, iškilo ne todėl, kad kalbantiems paties sakinio reikšmė pasirodė neaiški, bet, priešingai, kad kiekvienas interpretuotojas ją iškart apibrėžė bei išsakė savaip, nes buvo veikiamas savo konkretaus suvokimo konteksto, institucinės aplinkos arba tiesiog skirtingų interpretacinių bendruomenių:

Begalinė pasakymo reikšmių daugybė galėtų kelti baimę tik jei manytume, kad jis egzistuoja abstrakčioje kalbos struktūroje ir jo suvokimas nepriklauso nuo vienokios ar kitokios konkrečios situacijos. Tokia sakinio reikšmių struktūra, jei ji galėtų būti identifikuota, būtų normatyvinio pobūdžio, ir, be jokios abejonės, būtų neramu, jei norma būtų neapibrėžta ir laisvai interpretuojama. Tačiau nėra tokios abstrakčios reikšmių struktūros: sakiniai atsiranda tik konkrečiose situacijose, ir jų normatyvinė reikšmė visuomet bus akivaizdi arba bent jau nesunkiai suvokiama, nors kitoje situacijoje tas pats sakinytas tampa nebe tuo pačiu ir gali turėti kitą normatyvinę reikšmę, kuri bus ne mažiau akivaizdi ir ne mažiau suprantama. (94)

Dėstytojas minimoje situacijoje tikrai nėra tas asmuo, kuris neišgirsta ar nesupranta studentės ištarto klausimo, todėl prašo jį pakartoti, aiškindamasis atskirų žodžių reikšmes, kad priartėtų prie teisingos tikslios jo prasmės. Priešingai,

studentės ištarti žodžiai jam atrodo visiškai aiškūs. Bet dėstytojas iš studentės sakinio girdi tik tai, ko tikisi, ko paprastai tokiais atvejais jis buvo nuolat klausinėjamas – kokia papildoma literatūra bus nurodyta jo dėstomam dalykui? O studentės suteiktą klausimui prasmę išgirs tik tie, kurie bus geriau susipažinę su šiuolaikinės literatūros teorijos klausimais – ar nesukuria teksto prasmės skaitytojas? Vadinas, to paties sakinio („Ar turime paskaitoje tekstą?“) abi skirtingos reikšmės yra ne transcendentalios ar perkeltinės, o tiesioginės ir normatyvinės, institucinės prigimties. Anot Fisho, mums neįmanoma sugalvoti nė vieno sakinio, kuris nepriklausytų nuo konteksto. O jeigu tektų aiškintis sakinio, kurio kontekstas nėra nurodytas, reikšmę, mes automatiškai išgirstume jį viename ar kitame kontekste, kuriame dažniausiai esame įpratę jį girdėti. Taigi vadinamųjų objektyvių ir normatyvinių teksto reikšmių šalininkai, anot jo, irgi remiasi jiems įprastu kontekstu, bet sąmoningai to nepripažįsta ir verčia mus patikėti, kad jiems labiausiai priimtina sakinio reikšmė yra vienintelė teisinga ir visiems galiojanti:

Nors jokios institucijos galia nėra tokia universali ir patvari, kad reikšmės, atsirandančios atitinkamos institucijos kontekste, amžinai būtų „normalios“, kai kurios institucijos arba gyvenimo formos taip išsigalėjusios, kad daugeliui žmonių reikšmės, kurios atsiranda jų kontekste, atrodo „natūralios“, ir jiems prireikia daug pastangų suvokti, jog tos reikšmės tėra aplinkybių produktas. (95)

Nors nei minėto dėstytojo, nei studentės, nei bet kokio kito minėto sakinio suvokėjo lyg ir nevaržo kalbos sistemoje funkcionuojančių žodžių reikšmės, tačiau nė vienas negali sakiniui savavališkai suteikti ar primesti bet kokios reikšmės. Kalbėdamas apie suvokiamos reikšmės situatyvumą, Fishas formuluoja svarbiausią bei radikaliausią savo teorinę nuostatą, kad nėra dviejų suvokimo etapų (Hirscho įvardintų kaip teksto reikšmės ir prasmės opozicija), nes skaitymas (išgirdimas) ir suvokimas vyksta vienu metu:

Iš tiesų „suteikti“ [sakiniui reikšmę – *AJ*] – netinkamas žodis, nes jis lyg ir leidžia manyti, kad yra du suvokimo etapai, kai skaitytojas arba klausytojas pirmiausia atidžiai išanalizuoja žodžių junginį, o *paskui* suteikia jam reikšmę. Glaustai apibendrinami ankstesniuose puslapiuose išdėstytus argumentus galėtume teigti, kad nėra jokio pirmo suvokimo etapo, kad sakinytis išgirstamas ir suvokiamas tuo pat metu, o ne anksčiau, negu nustatoma jo reikšmė, apie ką jis ir kodėl pasakytas, – ir kad šitaip išgirdami

sakinį mes jau būname suteikę jam tam tikrą pavidalą ir priskyre atitinkamą reikšmę. Kitaip tariant, klausimas, kaip nustatoma sakinių reikšmė, galėtų būti problemiškas tik jei yra akimirka, kai reikšmė dar apibrėžta, o aš teigiu, kad tokios akimirkos nėra. (97)

Tai tipiška daugeliui postmodernių hermeneutų (nuo Martino Heideggerio iki Émilio Staigerio) teksto „išankstinio suvokimo“ arba „teksto nušvitimo“ situacija, kada pernelyg nemąstydami mes jį suprantame iškart ir visą, susijungus tekstui su kontekstais, nesąmoningai veikiančiais per mus, o po to analizės ir tolesnio tyrimo metu tik atliekame savo suvokimo tikrinimo, tikslinimo ir racionalizavimo darbą. Tačiau dalis „metodologinių“ hermeneutų, tokių kaip jau mūsų aptartas Hirshas, nekaltant apie semiotikus ar struktūralistus, kėlė ir gynė kalbos reikšmės ir normatyvinės interpretacijos pagrįstumo galimybės problemą. Fisho nuomone, objektyviosios reikšmės pagrįstumo problemą paprastai kėlė ir gynė tie kritikai, kurie teksto suvokimą suprato kaip dviejų etapų procesą: kad yra tam tikras atstumas tarp teksto perskaitymo ir jo implikuotos reikšmės ir kitos jo reikšmės (arba prasmės), nustatytos skaitytojo galvoje, kad egzistuoja lyg koks tuščias tarpas tarp imanentinės bei normatyvinės žodžių reikšmės ir interpretacinės bei reliatyvistinės jų reikšmės. Jei toks tarpas egzistuotų, ironizavo Fishas, tai gal pakaktų pasinaudoti kokia nors algoritmine technologija, kad būtų apskaičiuotos teksto frazių tikrosios reikšmės ir nustatytos jų paklaidos? Gal tokiu būdu analizuojamų tekstų suvokimo problemos galėtų būti išspręstos visiems laikams? Fishui atrodo, kad skaitydami mes iš karto susiduriame ne su „abstrakčiomis grynosios kalbos“ reikšmėmis, bet su jau konteksto, bendruomenių, institucijų nustatytais ir mūsų skaitymą veikiančiomis reikšmėmis, nes „pirmiausia pačią kalbą suvokiame kaip egzistuojančią kontekstinių normų struktūroje“ (105). Be to, Fisho skaityme aktualizuota konteksto struktūra irgi nėra jokia abstrakti monolitinė struktūra, ją kuria visuomenė, kuri nuolat keičiasi, kai viena situacija su tik jai būdinga tvarka, tikslais ir uždaviniais užleidžia vietą kitai. Todėl konteksto sąvoka gali įtvirtinti tik dalinius, o ne visuotinius teksto supratimo pagrindus ir standartus. Vadinasi, peršasi postmoderniai dviprasmiška išvada, kad nėra tokio supratimo, kuris neturėtų bendro pagrindo, tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad turimas bendras suvokimo pagrindas galėtų būti pritaikytas visiems suvokėjams ir visiems suvokimo atvejams.

Pasipriešinimas hermeneutikos sukeltam interpretacinio suvokimo „reliatyvizmui“, anot Fisho, buvo toks stiprus todėl, kad yra neatsiejamai susijęs su institucine autoriteto įsitvirtinimo ir palaikymo problema:

autoritetas priklauso nuo to, ar yra aiškiai apibrėžtas reikšmių pagrindas, nes jei tokio pagrindo nėra, tuomet tai, kas pasakyta ar parašyta, interpretuojama ne pagal normatyvinius ar visuomenės diktuojamus kriterijus ir dėl to individualumo ir asmeniškumo faktorius ima lemti interpretaciją, kurios nėra prasmės kvestionuoti ar koreguoti. (104)

Bet literatūros kritikoje tada ir gali atsirasti tokia nemaloni situacija, kurioje interpretacijos negalėtų būti palygintos ir įvertintos, kuri yra blogesnė ar geresnė. Įsivyravus nuomonių chaosui, neturėtume ką atsakyti studentui, tvirtinančiam, kad jo interpretacija tokia pat pagrįsta kaip ir dėstytojo. Vis dėlto Fishas turi ką atsakyti ir tokiam studentui, ir tokio chaoso išsigandusiems savo kritikams, nes išvengti totalaus ir interpretaciją menkinančio reliatyvizmo galima, bet tik tuo atveju, kai lyginsime reiškinius tos pačios situacijos arba tos pačios interpretacinės bendruomenės ribose. Nes tik tada atsiranda vienodos sąlygos, lemiančios kritikų vienodą supratimą, kuris veikia ir jų interpretaciją, ir sukuria jų interpretacijoms patikimą palyginimo pagrindą.

Tačiau Fishas gerai suprato, kad jo kritikai nebus linkę priimti tokio kontekstu grindžiamo jo suvokimo aiškinimo:

Jie pasakys, kad nėra prasmės kalbėti apie normas ir standartus, kurie priklauso nuo konteksto, nes tai tik patvirtintų begalinį normų ir standartų pliuralizmą, o mes liktume be aiškių gairių, kaip nustatyti ribas tarp jų ir tarp konkuruojančių vertybių sistemų, nuo kurių tos normos ir standartai priklauso. Trumpai tariant, kai yra daug suvokimo standartų, apskritai nėra jokių tikrų standartų. (105)

Diskutuodamas su tokiais argumentais, Fishas atkreipė dėmesį, kad turintis tiesos jo kritikų teiginys „kai yra daug standartų, iš tikrųjų nėra jokių standartų“ negalioja, kai jį taikome konkrečiam individui. Nors negalėtume rasti nė vieno žmogaus prasmių akiračio ar gyvenimo konteksto, kuris būtų tapatus kitam žmogui, tačiau taip pat nerastume nė vieno žmogaus, kuriam dėl to jo turima tiesa ar nuomonė būtų visai nesvarbi. Fisho žodžiais tariant, nors reliatyvizmas yra pozicija, į kurią būtina atsižvelgti, jis nėra ta pozicija, kurią sau taikytų atskiras žmogus. Žmogus negali būti tokiu reliatyvistu, kad pajęgtų atitolti nuo savo įsitikinimų ir prielaidų taip, kad jie imtų atrodyti jam mažiau patikimi negu kitokie kitų asmenų įsitikinimai ir prielaidos:

Baimė, kad pasaulyje, kuriame galioja aiškiai neapibrėžtos normos ir vertybės, individas gali pasijusti pristigęs atspirties taškų, visiškai nepagrįsta, nes joks žmogus nėra abejingas normoms ir vertybėms, leidžiančioms jam sąmoningai veikti. Kaip tik vadovaudamasis asmeninėmis normomis ir vertybėmis (o asmuo ir yra tų normų ir vertybių puoselėtojas) jis imasi veiklos ir gina savo nuomonę, ir jis tai daro ne kiek neabejodamas savo teisumu. (106)

Nors žmogaus pažiūros keičiasi, jis dėl to netampa „pliurziniu“ ar „impresionistiniu“ realiatyvistu, nes šitai tik parodo, kad tai, ką brangino vakar, šiandien pakeičia kiti jo ne mažiau branginami dalykai ir vertybės. Nėra tokio suvokimo tarpsnio ar formos, kai žmogaus sąmonėje neegzistuoja jokia pažiūra ar įsitikinimas, kai ji nesti pripildyta žodžių ir sąvokų, kurios ir sudaro mūsų sprendimų bei vertinimų pagrindą.

Reliatyvizmas Fishui pirmiausia reiškia tai, kad galima pamatyti pasaulį įvairų, literatūros skaitymus skirtingus bei kontekstinius ir kad dėl to iškyla būtinybė toleruoti kitokią nuomonę bei mokyti diskusijos meno. O kritikams, teigiantiems, kad įsitikinimas, pagrįstas individualios minties kategorijomis, viešojoje erdvėje yra nereikšmingas ir veda į solipsizmą, Fishas turėjo apmąstyti atsakymą, jog individo pateiktos prielaidos ir nuomonės iš tikrųjų nėra vien tik jo nuosavybė, todėl ir neturėtų sukelti subjektyvizmo ar solipsizmo baimės. Nuomonių ir jų prielaidų atskiras individas nesukuria, nes greičiau jos sukuria jį. Todėl svarbiausia individui atrasti savo santykį su egzistuojančiomis skirtingomis nuomonėmis. Fisho įtvirtintas dalinis, arba kontekstinis, supratimas reiškia, kad turėtume ir pripažinti gyvenime esančią nuomonių įvairovę, ir suprasti, kad mes esame pajėgūs geriau veikti tik tada, kada turime savo aišką nuomonę bei tvirtą vertybių sistemą. Apskritai mes negalėtume kalbėti apie supratimo problemas, jei kiekvienas būtume įstrigę tik į savų prielaidų ir nuomonių ratą. Taip Fishas nauju teoriniu lygmeniu priartėja prie Friedricho Schleiermacherio minties apie supratimo problemą, kuri atsiranda iš žmonių tarpusavio skirtingumo ir panašumo. Hermeneutiniais ratais vyksta nuolatinis ir neturintis nei pažangos, nei pabaigos supratimo problemos svarstymas.

Hirschas ir kiti kritikai, pasisakantys už kūrinio normatyvinės reikšmės apibrėžtumo būtinybę, labiausiai baiminasi solipsizmo ir reliatyvizmo literatūros kritikoje išplitimo. Jie sugaišta nemažai laiko, ieškodami būdų, kaip apriboti arba sunorminti interpretaciją. Tačiau, prisiminus Fisho pateiktą dėstytojo ir

studentės pavyzdį ir sutinkant su jo mintimi, kad interpretuotojai veikia ne kaip nepriklausomi abstraktūs ar teoriniai asmenys, o kaip konkretūs institucionalizuotos bendruomenės nariai, išnyksta bet kokio solipsizmo ir reliatyvizmo pavojus, nes tokie reiškiniai tiesiog neįmanomi. Kadangi nėra nuo konteksto (bendruomenės) nepriklausomos teksto kalbos reikšmių sistemos, tai reiškia, kad tik kontekstas praktiškai užtikrina komunikacijos ir supratimo procesų sėkmę, o šios komunikacijos dalyviai pasitiki savo sprendimais ir nėra reliatyvistai, ir kad atskiro dalyvio pareikšti įsitikinimai nėra būdingi tik jam vienam, bet yra bendruomeniniai ir konvencionalūs, todėl ne solipsistiniai. Fisho teorijos ir kritika padėjo daugeliui literatūros kritikų atsikratyti tiek objektyvizmo, tiek ir subjektyvizmo iliuzijų ir imtis naujų tekstų skaitymo studijų.

Viena vertus, Fishas teigė kūrinio skaitymų įvairovę, kita vertus, tvirtino, kad net pats skirtingiausias kritiko interpretavimas nėra tik subjektyvaus supratimo reiškinys, ir pateikė originalią *interpretacinės bendruomenės* koncepciją. Pagal ją interpretavimo metu tarsi pradingsta atskiras skaitytojas, nes teksto prasmė suvokiama ją susaistant su įvairių kontekstų bei atskirų bendruomenių perspektyvomis, kurios literatūros vertinimus kartais veikia net labiau nei patys kūriniai tekstai. Todėl svarbu kalbėti apie skaitytojo išankstinį valdymą ir interpretacinių bendruomenių kuriamas bei implikuojamas kūriniai skaitymo strategijas ir jas atidžiau analizuoti. Anot Fisho, šios strategijos *ne iššifruoja* iš teksto prasmę, nes jis jos neturi, o *primeta* ją. Šios strategijos aprioriškai egzistuoja prieš skaitymo procesą ir jį formuoja. Todėl jis domėjosi interpretacijų funkcionavimo ir valdymo visuomenėje mechanizmais. Daug dėmesio skyrė tam, kaip knygos vertinimus lemia išankstinės konvencijos ir interpretacijos, leidybinė politika, reklama, kapitalo valdoma rinka. Taip Fishas dar labiau praplėtė skaitymo sąvoką, o individualaus skaitytojo, valdomo interpretacinės bendruomenės galios, sąvoką dar labiau komplikavo. Todėl skaitymo teorijos, ypač tai akivaizdu Fisho kritikos atveju, irgi neišvengia paradoksalių prieštaravimų. Pernelyg patikėjus skaitymo galia, tekstas iš interpretavimų tarsi išnyksta, o kritika pavirsta vien skaitymo procesų aprašymais. Ginčai tik sustiprėja, kai imama domėtis, kiek kritika pajėgi teksto prasmę *aprašyti*, o kiek *ją prirašyti*. Tačiau kūrinio atvirumo, skaitytojo aktyvumo ir prasmės prirašymo sąvokos, kaip rodo Fisho darbai, jau neturi nieko bendra su nevaržoma individualaus skaitytojo laisve ar norais, su subjektyvizmu ir impresionizmu, su solipsizmu ir reliatyvizmu, kuriuos jam norėtų primesti jo nepavargstantys kritikai.

Culleris kritikavo Fishą, kad šis savo provokatyviai kurtą Skaitymo teoriją uždarė siauruose atskirų kūrinių interpretavimo rėmuose ir taip įstūmė save į tamsų kampą:

Nes suderinti tuo pačiu metu du skirtingus dalykus – bendresnį skaitymo patirties aprašymą su atskirų teksto interpretacijų aprašymo naujumu ir vertingumu yra sunkiai įmanoma užduotis ir rizikingas tikslas, kurio nepajėgė pasiekti Fishas, nepaisant jo profesionalumo ir energijos.¹⁵

Todėl Culleris darė išvadą, kad ateitis priklausys labiau teorinėms Fisho idėjomis, nors jis jas ir iškeitė į konkrečių interpretacijų praktiką, nes teksto keliamų efektų tyrimo perspektyva nepraranda populiarumo ir vis dar gali būti reikšminga šiuolaikinei literatūrologijai.

Pavyzdžiui, Fisho klausimą „kaip eilėraštis mus veikia?“, kuris išstūmė formalistinį klausimą „kokia eilėraščio reikšmė?“, Culleris knygoje *Struktūralistinė poetika*¹⁶ performulavo į klausimą „kaip skaitytojai padaro reikšmę?“ ir atsakė, kad teksto reikšmei atsirasti svarbesni yra ne jo ženklai, o ženklų sistemų konvencijos, kurias skaitytojai neišvengiamai (sąmoningai arba nesąmoningai) pritaiko kūriniams. Tai, kas Fisho buvo vadinama interpretacinėmis bendruomenėmis, Culleris pavadino skaitymo konvencijomis. Todėl, anot Cullerio, labai didelė atsakomybė tenka toms institucijoms, kurios išmoko mus skaityti. Jis, kaip ir Fishas, jau postmoderniai kalba apie dehumanizuotą (desubjektyvizuotą) skaitymą ir reikšmės sudarymo veiksmą, tačiau grąžina į literatūros kritiką etinį angažuotumą, įrodinėdamas, kad pripažinti kritikos priklausomybę nuo konvencijų yra sąžiningiau nei išradinėti objektyvias tekstų reikšmes, nutylint joms konteksto poveikį. Nes įsisąmonintas ir išviešintas konteksto poveikis gali padėti kritikui geriau atpažinti literatūros iššūkius ir savo paties su ja santykį.

Tiek Fisho publikacija, tiek ir visa Skaitytojo atsako kritika buvo glaudžiai susijusi su visu tuo metu sparčiai besiplečiančiu postmoderniųjų kritikos tendencijų kontekstu (neoistorizmo, feminizmo, dekonstrukcijos, neomarksizmo). Visų jų tikslas buvo diskutuoti ne tik su pasenusių normų ir normatyvumo principais bei esencialistiniu mąstymu literatūrologijoje, bet ir labiau ją suartinti

15 Jonathan Culler, *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*, p. 11.

16 Idem, *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*, Routledge, 2002.

su konkrečiomis žmogaus gyvenimo problemomis bei politinėmis visuomenės demokratizavimo idėjomis, su buržuazinės visuomenės kritika.

Amerikiečių kritikoje „skaitytojo atsako“ kryptis formavosi pagal ją jungiančią aiškią literatūros skaitymo problematiką ir jai skirtus tyrimus: Susan R. Suleiman ir Inge Crosman sudarytą knygą *Skaitytojas tekste: Straipsniai apie auditoriją ir interpretavimą* (*The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, 1980), Jane P. Tompkins sudarytą *Skaitytojo atsako kritika: Nuo formalizmo iki poststruktūralizmo* (*Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, 1980), Elizabeth Freund *Skaitytojo sugrįžimas: Skaitytojo atsako kritika* (*The Return of the Reader: Reader-Response Criticism*, 1987), Jameso Phelano *Skaitantys žmonės, skaitomi siužetai: Charakteris, veiksmo vystymasis ir pasakojimo interpretavimas* (*Reading People, Reading Plots: Character, Progression, and the Interpretation of Narrative*, 1989), Michaelio Steigo *Skaitymo istorijos: Subjektyvumas ir literatūros suvokimas* (*Stories of Reading: Subjectivity and Literary Understanding*, 1989), etc. Išvardytose knygose skaitytojo atsako literatūrai tyrimai pateikia įvairiausias išvadas. Su kai kurių radikaliausiomis išvadomis, teigiančiomis, kad prasmės pagrįstumas tėra tik individualios sąmonės reikalas, gal ir nesutiksime, užtat jose aptarto skaitymo performatyvumo jau negalėsime lengva ranka atmesti ir negalėsime be abejonės kliautis kritikais, kalbančiais apie moksliskai pagrindžiamą objektyvią teksto prasmę. Nes vis labiau neaišku, ką reiškia „švariai“ prakalbinti „patį tekstą“, netaikant jam vienokių ar kitokių metodinių procedūrų ar savo skaitymo kontekstų priemaišų?

Baigdami galime padaryti kelias išvadas, parodančias, kokie dalykai ar principai yra bendri visiems Skaitytojo atsako kritikams. Viena, iš formalizmo yra perimtos ir toliau plėtojamos kalbos galios ir atidaus skaitymo koncepcijos. Antra, interpretavimuose atgaivinama kontekstinių – istorinių, moralinių ir egzistencinių, politinių – prasmų svarba. Knygos rašymas, kaip ir jos skaitymas, tampa neatsiejamas nuo jomis perduodamų gyvenimo impulsų bei lūkesčių, todėl formalistų ar struktūralistų sukelta panika dėl šiuolaikinėje kritikoje prasiidėjusio impresionizmo, anarchijos ir subjektyvizmo netenka prasmės. Trečia, hermeneutinės krypties literatūrologija, pasireiškusį skaitymų teorijų įvairove, peržengia subjektyvaus ar objektyvaus vertinimo priešpriešą: skaitomo teksto prasmėje esama neatskiriamos skaitytojo/teksto/pasaulio sąveikos, ir ji yra intersubjektyvios komunikacijos padarinys. Ketvirta, skaitytojui nusakyti vartojama

ma postmodernaus subjekto, kaip savo racionalią galią praradusio, savo tapatybę konstruojančio ir tik iš dalies savarankiško, samprata.

Šiuolaikinės literatūros hermeneutikos išskirtinumas bei patrauklumas – jos stiprėjantis teorinis eklektizmas, užbaigiantis išgrynintų ir siaurų teorijų kovas. Nors šiuolaikinė poteorinė situacija demonstruoja visų, neišskiriant ir Skaitytojo atsako, teorijų atoslūgį, bet jų iškeltos problemos yra atviros naujiems sugrįžimams prie jų, kaip teigiama Vincento B. Leitcho knygoje *Gyvenimas su teorija (Living with Theory, 2008)*. O tai, kad hermeneutika paskatino permąstyti tradicinius esencialistinius metodus, iškeldama tarp subjektyvumo, skaitytojo funkcijos reikšmingumo, istorinių kontekstų aktualumo ir net rašytojo intencijos problemas, kai kuriems teoretikams leidžia daryti išvadą, kad būtent dėl to ji išliks perspektyvi ir XXI a. literatūros kritikoje (Philip Goldstein, James L. Machor, *Naujos recepcijos studijų kryptys Amerikoje – New Directions in American Reception Study, 2008*; John Maynard, *Literatūros intencija, interpretacija ir skaitytojai – Literary Intention, Literary Interpretation, and Readers, 2008*).

Ne veltui Terry Eagletonas savo *Įvadą į literatūros teorijas* užbaigia netikėtu pasiūlymu: palaidoti visas literatūros teorijas ir sugrįžti atgal prie retorikos, kurią jis įvardija moderniau – kaip diskurso teoriją arba kultūros studijas. Sugrįžti prie jos ne tam, kad pasiimtumė archajišku jos žodynu, o tam, kad sutvirtintume išklibusius ir pabirusius literatūrologijos principus: kad literatūra ir jos kritika išsinertų iš estetiškos izoliacijos, kad būtų išplėtotas tarpdalykinis jos tyrimų akiratis, o, svarbiausia, kad ištobulintas formalistinis kalbinis santykis su literatūra būtų papildytas jos poveikio bei recepcijos tyrimais:

Retorika, arba diskurso teorija, domisi formaliosiomis kalbos priemonėmis kaip formalizmas, struktūralizmas ir semiotika, tačiau podraug su recepcijos teorija jai rūpi ir tai, kaip šios priemonės veikia, kai jos „vartojamos“ praktiškai.¹⁷

Ne veltui retorika turi dvi prasmes: daugialypio (estetinio, moralinio, ideologinio, socialinio, psichologinio, kultūrinio) poveikio auditorijai ir mokslo, kuris šį poveikį tiria. Modernybėje išsiskyrusios imanentinė ir recepcinė literatūros traktuotės, tiriančios – kas ji yra ir kaip ji mus veikia – tokiu judesiu tarsi vėl sugrąžinamos viena kitai, tik su visai nauju istoriniu bagažu.

¹⁷ Terry Eagleton, *Įvadas į literatūros teoriją*, iš anglų kalbos vertė Marijus Šidlauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 213.

Reader Response Criticism: Stanley E. Fish

Summary

This article discusses Reader Response Criticism, which emerged in the United States in the second half of the twentieth century, and related issues. The author presents Stanley E. Fish's article "Is There a Text in This Class?" as a concrete example of this school of criticism, and analyzes its central idea – that the meaning of a book is truly formed not by the individual reader, but by interpretive communities. The article presents the main theoretical principles of this branch of criticism. First, that although Reader Response Criticism emerged as a challenge to New Criticism, it borrowed, and continues to use, New Criticism's concepts of the power of language and of the attentive reader. Second, in its interpretations Reader Response revives the importance of contextual meanings – historical, moral and existential, and political. Because the writing of a book, like its reading, becomes inseparable from the life hopes and impulses that run through it, the anxieties of formalists and structuralists about the growing impressionism, anarchy, and subjectivism in contemporary criticism become meaningless. Third, hermeneutically oriented literary studies, which are manifest in the variety of reading theories, transcend the opposition of subjective and objective assessment: the meaning of the read text is inseparable from the interplay between reader, text, and world. Fourth, the reader is defined using the postmodern concept of the subject – stripped of the power of reason, inventing its own identity, and only partially independent. At the end of the article the author considers the perspectives of Reader theories within contemporary literary study.

Keywords: reception, the new reader, interpretive communities, reading conventions, the issue of the subject's identity, rhetoric, cultural studies.
